

حجم نمونه و کارکرد آن در پژوهش های ادبی

دکتر سید احمد پارسا

عضو هیات علمی دانشگاه کردستان

چکیده

بیشتر پژوهش های ادبی از نوع پژوهش های کیفی است. عدم استفاده از پژوهش های کمی با ترکیبی، کاربردی نبودن بسیاری از پژوهش های ادبی، عدم آشنایی بسیاری از پژوهشگران با شیوه های علمی پژوهش و مسائلی از این دست موجب شده پژوهش های ادبی در مقایسه با پژوهش های سایر رشته ها از روایی و اعتبار کمتری برخوردار باشد. یکی از مواردی که موجب کاهش جدی روایی و اعتبار یک پژوهش می گردد، تعیین حجم نمونه به صورت ذوقی و بدون معیارهای علمی است. کاری که در پژوهش های ادبی کم و بیش به کار می رود. پژوهش حاضر ضمن معرفی ضرورت نقش حجم نمونه در پژوهش، شیوه های ساده و قابل فهم تعیین علمی حجم نمونه را جهت استفاده پژوهشگران ادب پاری می شناساند. نتیجه نشان می دهد آشنایی با این شیوه می تواند به بهبود کیفیت تحقیقات ادبی در ایران کمک کند.

واژه های کلیدی: ۱- پژوهش کیفی ۲- پژوهش کمی ۳- جامعه آماری ۴- حجم نمونه

۱- بیان مسأله

پژوهش های ادبی از نظر گستره ی حوزه ی تحقیق و فراوانی تعداد پژوهش ها یکی از گسترده ترین حوزه های پژوهش در ایران محسوب می شود. این تحقیقات به ظاهر کم هزینه و وقت گیر همانند پژوهش در دیگر حوزه های دانش، دارای نقاط ضعف و قوتی است که شناخت آن ها می تواند گامی جهت زدودن کاستی ها و فراهم آوردن بستر مناسبی به منظور افزایش روایی و اعتبار این گونه تحقیقات گردد. کاستی های پژوهش های ادبی فراوانند و در این جا مجال پرداختن به همه ی آن ها نیست. یکی از این موارد، عدم آشنایی بسیاری از پژوهشگران با روش های علمی تحقیق می باشد. آسیب های جدی پژوهش های ادبی آن ها را معلول عوامل فراوانی هستند که برخی از آن ها به شرح زیر است:

۱-۱- گسترده‌گی بیش از حد مباحث ادب پارسی و گرایش نبودن آن

عدم تفکیک زبان و ادب پارسی از همدیگر، گرایشی نبودن این رشته و گسترش فراوان آن، موجب شده دانش آموختگان زبان و ادب فارسی به جای تخصص در یک زمینه، معلوماتی پراکنده درباره‌ی زمینه‌های گوناگون این رشته داشته باشند و این امر به نوبه خود در عدم شناخت درست مشکلات، سطحی بودن پژوهش‌ها و بسیاری از موارد این چنینی مؤثر می‌باشد.

۱-۲- عدم توجه کافی به آموزش علمی روش تحقیق در رشته زبان و ادب پارسی

اختصاص دو واحد درسی آن هم تنها در مقطع کارشناسی برای آموزش روش تحقیق به هیچ وجه کافی نیست و این دو واحد تحت عنوان "روش تحقیق و مرجع‌شناسی" در دانشگاه‌ها ارائه می‌گردد. وسعت مراجع در رشته‌ی زبان و ادب پارسی به حدی است که این دو واحد به هیچ روی برای شناساندن کامل این مراجع نیز کافی نیست. بنابراین عملاً همه‌ی همت دانشجویان در این درس صرف حفظ نام کتاب‌ها و نویسندگان آن‌ها خواهد شد، بدون اینکه حتی به صورت عملی بتوانند از آن‌ها استفاده کنند.

۱-۳- به روز نبودن واحدهای درسی رشته زبان و ادب پارسی

با وجود اهمیت دروسی چون آمار، مبانی رایانه، مباحث بین رشته‌ای چون روانشناسی ادبیات، جامعه‌شناسی ادبیات و مباحث این چنینی، هیچ جایگاهی در رشته‌ی زبان و ادب پارسی برای این درس‌ها و درس‌های دیگری امثال آن‌ها پیش بینی نشده است. در حالی که برخی از این دروس مانند آمار می‌توانند به بهبود پژوهش‌های ادبی و استنتاج بهتر و علمی‌تر آن‌ها بینجامند. (پارسا، ۱۳۸۶)

عدم آشنایی بسیاری از پژوهشگران با روش‌های علمی پژوهش، ناآشنایی با آمار، سادگی پژوهش‌های کیفی در بسیاری از موارد، در مقایسه با پژوهش‌هایی از نوع کمی یا ترکیبی، کیفی بودن ماهیت بسیاری از پژوهش‌های ادبی و مسائلی از این دست، موجب افزایش رویکرد کیفی در پژوهش‌های ادبی شده است.

رضی، جدی‌نگرفتن روش‌های علمی در پژوهش‌های ادبی، مشخص نبودن مرز میان روش ویژه تحقیقات ادبی با تحقیقات سایر رشته‌ها به طور دقیق، پرداختن مؤلفان کتاب‌های روش تحقیق به مرجع‌شناسی به جای روش تحقیق، عدم اشاره‌ی نویسندگان به نوع روش تحقیق در پژوهش‌های ادبی را دلایل وجود نوعی آشفتگی در روش پژوهش‌های ادبی معرفی می‌کند. (رضی، ۱۳۸۶: ۱۲۹)

هدف پژوهش حاضر معرفی جامعه آماری، حجم نمونه، ضرورت استفاده از حجم نمونه در برخی از پژوهش‌های ادبی و شناساندن راهکارهای ساده، عملی و پذیرفته شده در تعیین حجم نمونه، بدن استفاده از فرمول‌های آماری است.

۲- معنی لغوی و اصطلاحی تحقیق

تحقیق واژه ای عربی و مصدر باب تفعیل است. این واژه در زبان عربی به معنی تأکید یا واجب بودن امری ذکر شده است. (یسوعی، ۱۳۷۲)، در واژه نامه های پارسی به معنی درست کردن، بر رسیدن، پژوهیدن، پژوهش، رسیدگی، بررسی، مطالعه ی حقیقت و واقعیت (معین، ۱۳۷۵: ذیل تحقیق) و در اصطلاح عبارت از کشف حقیقی مجهول یا تلاش در جهت توضیح یا تفصیل یک مسأله یا آزمودن یک فرضیه می باشد.

۳- پیشینه ی پژوهش

در کتاب های روش تحقیق سایر رشته ها جامعه آماری و حجم نمونه کم و بیش توضیح داده شده است. به عنوان مثال می توان به روش تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی (دلاور ، ۱۳۸۵: ۸۹)، روش تحقیق برای دانشجویان علوم انسانی به ویژه قرآن (امین فرد ، ۱۳۸۲: ۹۹)، روش های تحقیق در علوم رفتاری (سرمد و دیگران ، ۱۳۸۳ : ۱۷۴)، راهنمای روش تحقیق ، نگارش پایان نامه و مقاله [در علوم پزشکی] (هادی ، ۱۳۸۳: ۶۴) اشاره کرد. عدم آشنایی بسیاری از پژوهشگران ادب پارسی با دانش آماری مورد نیاز عملاً استفاده ی آنان را از فرمول های گوناگون ارائه شده در این کتاب ها ناممکن ساخته است. علاوه بر این ها یعقوبی (۱۳۷۸)، عضو هیأت علمی گروه علوم اجتماعی دانشگاه تبریز ، مقاله ای مستقل تحت عنوان "کاربرد فرمول های تعیین حجم نمونه در تحقیقات میدانی" دارد و همان طور که از عنوان آن پیداست به معرفی فرمول های تعیین حجم نمونه و کاربرد آن در تحقیقات میدانی پرداخته که بیشتر می تواند مورد استفاده ی پژوهشگران رشته ی علوم اجتماعی باشد. علاوه بر این به نظر می رسد کیفی بودن بسیاری از پژوهش های ادبی ، عدم آشنایی بسیاری از پژوهشگران با مفاهیم جامعه آماری و حجم نمونه و مسائل این چنینی دیگر موجب شده این موارد را خارج از قلمرو پژوهش های ادبی تلقی کنند و آن ها را منحصر به پژوهش در سایر رشته ها بدانند. عدم اشاره ی مؤلفان کتاب های روش تحقیق در سایر رشته ها به جدآوری که حجم نمونه را تعیین می کنند احتمالاً ناشی از این مسأله است که دانستن دانش آماری لازم در این رشته ها امری بدیهی تلقی می شود.

۴- انواع پژوهش

پژوهش ها را می توان با توجه به رویکردهای گوناگون دسته بندی کرد. پژوهش ها از نظر داده های آن ها به دو دسته ی کمی و کیفی تقسیم می شوند. سرمد و دیگران (به نقل از مایلز و هابرمن ۱۹۸۴)، داده هایی را که به صورت واژه (نه ارقام) به توصیف واقعیت پردازده داده های کیفی می نامند. (سرمد و دیگران، ۱۳۸۳: ۲۰۷) بنابراین پژوهش هایی که در آن ها داده های آن از نوع ارقام و اعداد باشند از نوع پژوهش کمی و پژوهش هایی که از طریق واژگان (بدون ارقام) به توصیف واقعیت پردازده پژوهش کیفی می نامند. گاه پژوهشگر از هر دو روش استفاده می کند که آن را ترکیبی می نامند. روش های

تحقیق در هر رشته ای از علوم بایستی با آن رشته متناسب باشد. یکی از علل بی نظمی در روش تحقیقات ادبی، گستردگی و تنوع کارهایی است که در این عرصه انجام می گیرد. کثرت الگوها، رویکردها و روش ها در این مطالعات موجب شده است تا گروهی بدون توجه به موضوع، اهداف و دامنه ی هر پژوهش از آن به صورت دلخواه و غیر روشمند، به تنهایی یا مختلط استفاده کنند. (رضی، ۱۳۸۶: ۱۳۱-۱۳۰) عدم آشنایی بسیاری از پژوهشگران ادب پارسی با روش های علمی پژوهش، اعتبار و روایی بسیاری از پژوهش ها را زیر سؤال برده است. غلامی نژاد و قیول (۱۳۸۶) پس از بررسی ۳۴۵۰ پایان نامه ی رشته زبان و ادب پارسی در دانشگاه های مختلف کشور، ۱۰ آسیب جدی را در این زمینه خاطر نشان کرده اند. به عنوان مثال آنان شرح تعدادی از سروده های یک شاعر را به دلیل این که دست آورد و نتایج علمی خاصی ارائه نمی دهد، غیرقابل قبول دانسته اند. (غلامی نژاد و قیول، ۱۳۶۸: ۱۸۸) این ایراد در جای خود پذیرفتنی است اما نکته مهم در همین ایراد این است که تعداد سروده های تعیین شده بر چه مبنایی به دست آمده است؟ به عبارت دیگر تعیین عدد هفت، ده، پانزده، بیست، یا هر عدد دیگری بر اساس کدام مبنای علمی به دست آمده است؟ عدم آشنایی با شیوه ی تعیین حجم نمونه به روش علمی موجب شده در برخی از پژوهش ها علیرغم گستردگی فراوان دامنه ی پژوهش و تعداد داده ها، استقرای تام صورت گیرد. این امر در مواردی که فراوانی تعداد داده ها اجازه دهد، یک امر مطلوب و کاملاً ایده آل است؛ اما در بسیاری از موارد، گردآوری و تحلیل همه ی داده ها دارای مشکلات فراوانی است. عامل هزینه، نیروی انسانی و زمان در برخی از موارد گاه ضرورت نمونه گیری را اجتناب ناپذیر خواهد کرد.

۵- جامعه آماری

جامعه آماری به همه ی پدیده هایی اطلاق می شود که پژوهشگر بتواند نتیجه ی پژوهش خود را به آن ها تعمیم دهد. واحد های جامعه آماری دارای مشترکاتی هستند که آن ها را از سایر موارد جامعه ی آماری خارج می کنند. به عنوان مثال در پژوهشی با عنوان "مقایسه ی تطبیقی امثال مکتوب کردی سورانی و فارسی در ایران"، جامعه آماری با ویژگی های زیر مشخص می گردد:

۱- مثل باشند.

۲- به زبان فارسی یا کردی باشند.

۳- مکتوب باشند.

۴- امثال کردی مربوط به لهجه سورانی باشند.

۵- امثال فارسی و کردی مربوط به کشور ایران باشند.

دقت در پژوهش ایجاب می کند که پژوهشگر جامعه آماری خود را به صورت جامع و مانع مشخص سازد در پژوهش بالا هر یک از واژه های عنوان موضوع را محدود کرده است. به عنوان مثال واژه ی «مکتوب» امثال شفاهی را از حیطه ی پژوهش خارج کرده است. یا ذکر واژه ی «سورانی» که یکی از لهجه های زبان کردی

است، امثال را دوباره محدود کرده است؛ زیرا زبان کردی لهجه های زیادی دارد مانند سورانی، گورانی، زازایی، کلهری، لکی و... واژه ی "جامعه ایرانی" نیز بیانگر این است که این پژوهش امثال کردی و فارسی محدود ی سرزمین ایران را در بر می گیرد؛ به عبارت دیگر پژوهش حاضر امثال فارسی سرزمین های افغانستان، تاجیکستان، یا حتی امثال ایرانیان مهاجر را در بر نمی گیرد. این امر در مورد کردها نیز صادق است و خواننده بلافاصله متوجه می شود که این پژوهش امثال کردهای عراق، ترکیه، سوریه، ارمنستان، آذربایجان و کردهای مهاجر ایرانی را در دیگر کشورها در بر نمی گیرد. همچنین ذکر واژه "سورانی" بیانگر ماهیت امثال یک لهجه خاصی است و دیگر لهجه های زبان کردی را شامل نمی شود.

اگر جامعه ی آماری محدود باشد، می توان به طریق استقرای تام عمل کرد. به عبارت دیگر می توان همه ی افراد آن را مورد مطالعه قرار داد اما در صورت گستردگی جامعه آماری می توان از حجم نمونه استفاده کرد.

۶- نمونه گیری و حجم نمونه

در برخی از پژوهش ها، ممکن است مطالعه ی تمام جزئیات مربوط به یک کل یا مطالعه ی همه ی افراد یک جمع از حدود امکانات و وقت پژوهشگر خارج باشد و حتی بر فرض امکان، گردآوری اطلاعات نیز، تجزیه و تحلیل آن ها برای پژوهشگر امکان پذیر نخواهد بود؛ بنابراین در چنین مواردی از نمونه گیری استفاده می کنند. نمونه یا sample عبارت است از قسمت یا تکه و یا اشخاصی که به عنوان نماینده ی تمام یک جنس یا گروه عرضه می شود. همچنین می توان گفت نمونه عبارت است از نمایش یک مورد کوچکتر از یک جمع بزرگتر. (نبوی، ۱۳۵۰: ۲۰۷) حجم نمونه به معنی حداقل تعداد مورد نیاز برای رسیدن به اهداف مورد نظر می باشد. تعیین حجم نمونه موجب صرفه جویی در وقت و امکانات مادی، دقت نظر بیشتر و به تبع آن تجزیه و تحلیل بهتر خواهد شد. به همین خاطر پژوهشگر کار خود را روی نمونه آماری (حجم نمونه) متمرکز می کند و نتیجه به دست آمده را به همه موارد تعمیم می دهد. لازم است حجم نمونه دارای ویژگی های زیر باشد:

۱- هر یک از اعضای نمونه آماری، ویژگی های جامعه آماری را به طور کلی داشته باشد.

۲- نمونه انتخابی با به کارگیری روش های مورد تأیید به صورت کاملاً درست و با دقت به دست آمده

باشد.

۶-۱- چگونگی بدست آوردن حجم نمونه

اولین سؤالی که ممکن است برای یک پژوهشگر پیش آید تعداد نمونه ها و چگونگی تعیین آنهاست. به عنوان مثال فرض کنید پژوهشگری می خواهد سبک شناسی غزلیات حافظ را مورد بررسی قرار دهد، از آن جا که مسائل سبکی را کم و بیش در همه ی غزلیات می توان مشاهده کرد، بررسی همه غزلیات یاد شده، به هیچ وجه ضروری نمی نماید. از این رو پژوهشگر نیازمند تعیین حجم نمونه است. برای این کار می توان با

استفاده از فرمول های خاصی که در این زمینه وجود دارند از جمله فرمول های کوکران یا به شیوه ای ساده تر با استفاده از جداولی که به صورت علمی و با استفاده از همین فرمول ها طراحی شده اند، (همچون جدول کریجیکی و مورگان (۱۹۷۰) یا جدول کوهن و دیگران ۱۹۸۶)، حجم نمونه را تعیین کرد. به عنوان مثال چنانچه جامعه آماری غزلیات حافظ (مطابق چاپ قزوینی) ۴۹۵ غزل باشد با استفاده از جدول یاد شده حجم نمونه ی غزلیات فوق ۲۱۷ غزل خواهد بود؛ یعنی، پژوهشگر می تواند با بررسی سبک شناسی ۲۱۷ غزل به نتایجی دست یابد که قابل تعمیم به همه ی جامعه ی آماری مورد نظر باشد. نکته ی قابل ذکر این است که توجه به استقرای ناقص یا تعیین حجم نمونه ممکن است به بروز خطا در نتایج پژوهش بینجامد. به همین خاطر پژوهشگران برآنند که میزان خطا بین یک تا پنج درصد قابل قبول است که با مراجعه به متخصصان آمار یا بهره گیری از فرمول های آماری خاص به تناسب روش پژوهش می توان از آن ها استفاده کرد. نکته دیگر این است که حجم نمونه با جامعه ی آماری نسبت عکس دارند، به عبارت دیگر هر چه جامعه ی آماری بزرگتر باشد، حجم نمونه کمتر و هر چه جامعه ی آماری کوچکتر باشد، حجم نمونه بیشتر خواهد بود. به عنوان مثال چنانچه جامعه ی آماری در یک پژوهش ۱۰۰۰۰۰ باشد، حجم نمونه مطابق جدول یاد شده ی پیوست، ۳۸۴ خواهد بود، ولی چنانچه جامعه ی آماری ۱۰۰ باشد، حجم نمونه ۸۰ خواهد بود.

۷- روش های نمونه گیری

بعد از این که حجم نمونه یک جامعه ی آماری به دست آمد، مرحله ی بعدی چگونگی انتخاب نمونه هاست. در پژوهش های مربوط به ادب پارسی بیشتر می توان از دو روش نمونه گیری تصادفی ساده (Simple Random Sampling) و روش تصادفی نظام مند (Systematic Sampling) استفاده کرد. به عنوان مثال در روش تصادفی ساده می توان یکی از دو شیوه ی کدگذاری یا استفاده از جدول تصادفی اعداد را به کار برد که در این پژوهش مجال پرداختن به آن ها نیست.

۸- نتیجه گیری

گسترش بیش از حد مباحث ادب پارسی، گرایشی نبودن این رشته در بیشتر دانشگاه های کشور، عدم توجه کافی به آموزش علمی روش تحقیق، به روز نبودن واحدهای درسی رشته ی زبان و ادب پارسی موجب شده پژوهش های ادبی نسبت به پژوهش در دیگر رشته ها از روایی و اعتبار علمی کمتری برخوردار باشد. تعیین غیر علمی و ذوقی حجم نمونه نیز از دیگر عوامل مؤثر در کاهش اعتبار علمی یک پژوهش محسوب می شود. عدم اطلاع از مسائل آماری و فرمول های تعیین حجم نمونه موجب شده پژوهش های ادبی علیرغم گسترش فراوان آن یا به صورت استقرای تام یا به صورت ذوقی و بدون هیچ گونه معیار علمی صورت گیرد که در صورت اول موجب صرف زمان، هزینه فراوان و مسائلی از این دست و در صورت دوم موجب کاهش

اعتبار علمی پژوهش خواهد بود. در این پژوهش با اشاره به جداول متداول پیوست جهت تعیین علمی حجم نمونه، استفاده از آن برای استفاده کنندگان تسهیل گردیده است.

جدول تعیین حجم نمونه مورگان

N	S	N	S	N	S	N	S	N	S
10	10	100	80	280	162	800	260	2800	338
15	14	110	86	290	165	850	265	3000	341
20	19	120	92	300	169	900	269	3500	246
25	24	130	97	320	175	950	274	4000	351
30	28	140	103	340	181	1000	278	4500	351
35	32	150	108	360	186	1100	285	5000	357
40	36	160	113	380	181	1200	291	6000	361
45	40	180	118	400	196	1300	297	7000	364
50	44	190	123	420	201	1400	302	8000	367
55	48	200	127	440	205	1500	306	9000	368
60	52	210	132	460	210	1600	310	10000	373
65	56	220	136	480	214	1700	313	15000	375
70	59	230	140	500	217	1800	317	20000	377
75	63	240	144	550	225	1900	320	30000	379
80	66	250	148	600	234	2000	322	40000	380
85	70	260	152	650	242	2200	327	50000	381
90	73	270	155	700	248	2400	331	75000	382
95	76	270	159	750	256	2600	335	100000	384

Not : "N" is population size
 "S" is sample size

کتابنامه

الف - منابع فارسی

- ۱- امین فرد ، محمد(۱۳۸۴) ، روش تحقیق برای دانشجویان علوم انسانی به ویژه قرآن ، تبریز : نشر شایسته
- ۲- ایزاک ، استفان (۱۳۷۶) ، راهنمای تحقیق و ارزشیابی در روان شناسی و علوم تربیتی ، مترجم دکتر علی دلاور ، تهران : ارسباران
- ۳- پارسا ، سید احمد ، روش تحقیق در ادب پارسی ، در دست تألیف (هنوز چاپ نشده است).
- ۴- حافظ نیا ، محمد رضا (۱۳۸۰) ، مقدمه ای بر روش تحقیق در علوم انسانی ، تهران : سمت
- ۵- خواجه نوری ، عباسقلی (۱۳۷۴) ، روش تحقیق ، تهران : دانشگاه تهران
- ۶- دلاور ، علی (۱۳۸۵) ، روش تحقیق در روان شناسی و علوم تربیتی ، تهران : نشر ویرایش
- ۷- رضی ، احمد (۱۳۸۶) ، "روش در تحقیقات ادبی ایران" ، گوهر گویا ، شماره اول
- ۸- سرمد ، زهره و دیگران (۱۳۷۷) ، روش های تحقیق در علوم رفتاری ، تهران : آگاه
- ۹- غلامی نژاد، محمد علی و قبول ، احسان(۱۳۸۶) ، " آسیب شناسی پایان نامه های زبان و ادبیات فارسی " ، گوهر گویا ، شماره اول
- ۱۰- هادی ، نگین (۱۳۸۳) ، راهنمای روش تحقیق ، نگارش پایان نامه و مقاله [در رشته های مرتبط با پزشکی] ، شیراز : نوید
- ۱۱- یغمویی ، صمد (۱۳۷۸) ، "کاربرد فرمول های تعیین حجم نمونه در تحقیقات میدانی" ، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه فردوسی مشهد ، سال ۲۲ ، شماره ۱۷۰

ب- منابع انگلیسی

- 1- Krejcie , Robert V., Morgan , Daryle W.,(1970) "Determining Sample Size for Research Activities" , *Educational and Psychological Measurement* , 1970
- 2- Cohen Louis, Manion Lawrance, Morrison Keith(2002). *Research methods Education*, London and New york

This document was created with Win2PDF available at <http://www.daneprairie.com>.
The unregistered version of Win2PDF is for evaluation or non-commercial use only.